

An Analysis of Parvin E'tesami's Poems from Parsons' Perspective and Their Correlation with the Status of Family in the Illustrated Manuscript of One Thousand and One Nights by Sanai al-Molk

Azam Emanfar ¹, Ali Eshghi Sardehi ^{*2}, Saeid Roozbahani ³

¹ PhD student, Department of Persian Language and Literature, Sabzevar Branch, Islamic Azad University, Sabzevar, Iran, a.emanfar@iaus.ac.ir

^{*2} (Corresponding author) Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Sabzevar Branch, Islamic Azad University, Sabzevar, Iran, eshghi@iaus.ac.ir

³ Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Sabzevar Branch, Islamic Azad University, Sabzevar, Iran, roozbahani@iaus.ac.ir

Article Info

Research Article

Issue 56

Volume 21

Page 28 to 48

Submission Date: 2023/07/18

Review Date: 2023/10/10

Acceptance Date: 2023/12/20

Publication Date: 2024/12/21

Keywords

Parvin E'tesami,
Parsons,
family status,
One Thousand and One Nights,
Sanai al-Dowleh

Cite this article

Emanfar, A. , Eshghi Sardehi, A. and Roozbahani, S. (2024). "Analysis of Parvin Etesami's poems from Parsons' point of view and its comparison with the position of the family in the illustrations of Sani al-Mulk's edition of One Thousand and One Nights". *Islamic Art Studies*, 21(56), 28-48.

 doi.org/10.22034/IAS.2023.425898.2315

 [dx.doi.org/10.22034/IAS.2023.425898.2315](https://doi.org/10.22034/IAS.2023.425898.2315)

ABSTRACT

Society and social issues have had a profound impact on literary works. By studying Parvin E'tesami's poetry, it becomes evident how deeply social values and problems have permeated the poet's soul and, conversely, how significantly this reflection has influenced and resonated with her readers. Parvin's poems exemplify the influence of society on art and literature, as they mirror the environment and era of her people. This research employs descriptive-analytical methods and a library-based study approach. The findings reveal that Parvin critically views her society and government. According to her, an individual's social status is fundamentally rooted in the social status of their family; hence, given the close relationship between the family institution and the social stratification system, an individual's social standing is determined through the family's social position within society. This perspective is also evident in illustrated literary manuscripts, notably the illustrated manuscript of One Thousand and One Nights by Sanai al-Dowleh, which pays particular attention to the themes of family and women.

Research Objectives:

1. To analyze Parvin's poetry based on Parsons' theory.
2. To examine the status of family in Parvin E'tesami's Divan and the illustrated manuscript of One Thousand and One Nights by Sanai al-Dowleh.

Research Questions:

1. How can Parvin E'tesami's poems be analyzed from Parsons' viewpoint?
2. What is the status of family in Parvin E'tesami's Divan and the illustrated manuscript of One Thousand and One Nights by Sanai al-Dowleh?

** This article is taken from the doctoral dissertation/thesis of "Azam Aymanfar" entitled "Social Values in Ferdowsi's Shahnameh and Parvin Etesami's Divan", which was submitted under the guidance of Dr. "Ali Eshghi Sardehi" and the advice of Dr. "Saeid Roozbahani" in 1402 at the "Islamic Azad" University, "Sabzvar" branch.

Introduction

Today, social and cultural issues have become a vital framework for understanding the surrounding environment and perspectives, attracting significant attention from writers and critics of literary works. Society is composed of several fundamental institutions that ensure its continuity; without these institutions, society cannot exist. The first and oldest institution in the structure of any society is the family. The family, as the primary center of individuals' lives and the first and most important group with which every person interacts, plays a major and distinctive role in shaping the personality, intellectual, and social structure of individuals. In this regard, the conditions of the home environment, the prevailing mindset within it, the personalities of its members, and the nature of relationships and interactions among them—and on a broader scale, the family's position in terms of social status, class, and rank within a given society—are considered crucial indicators that confirm the existence and significance of such a role.

Among all social institutions and organizations, the family holds a particularly important and influential role in shaping and guiding individual and social behavior. The topic of family and its indicators has long attracted the attention of scholars and social reformers. Talcott Parsons, as one of the most influential figures in sociology, addresses the family by describing and advocating the nuclear family model. Parsons views the family as a subsystem of the larger societal system (not as a small, isolated, and detached community). For this reason, he assigns great importance to the family within his theoretical framework, since, fundamentally, Parsons considers the task of sociology to be the study of society as a “system” with all its characteristics. This article examines Parvin E'tesami's poetry based on Parsons' theory.

Allport and his colleagues (1961) classified “social values” as one of the main groups of values. Among social values, universalism versus particularism and individualism versus collectivism are important social values that have been addressed in various studies. These concepts have also been considered in sociological theories by scholars such as Parsons, Hozlitz, Lipsé, Azkia, Khosravi, and Rafipour Ajami. Universalism, as a significant social orientation, enhances the norms and general rules of society when it enters the realm of social relations.

Mollaei and Masoompour Askari (2022) conducted a study examining the approaches of Fahd al-Askar and Parvin E'tesami toward social issues. They noted that Fahd al-Askar (1917–1951 CE) and Parvin E'tesami (1906–1941 CE) are among the poets who have poetically addressed social themes. The social themes present in the poetry of these two poets include social inequalities, freedom-seeking, and attention to the status of women.

Several studies have examined the social themes and human rights concepts in Parvin E'tesami's poetry. Shadigo and colleagues (2020), in their research titled "Concepts of Human Rights and Citizenship in the Poems of Parvin E'tesami and Tahereh Safarzadeh," found that Parvin expresses her disdain for societal repression through irony, addressing issues such as freedom, injustice, class disparity, neglect of orphans, poverty, deprivation, and social indifference. Asadi Firouzabadi (2013) studied family and familial relations in Parvin's Divan, noting that she frequently discusses family members and their relationships in various ways. Mostorreh Mokhtari et al. (2013), in their article "Analysis of Parvin E'tesami's Social Thoughts," introduced Constitutional Era literature and Parvin's social ideas, highlighting that as a member of the Persian literary family of that period, Parvin reflected the dominant themes of her time with a critical and humanitarian perspective.

Jafari and Nosrati (2015), in their study "Comparison of Values in the Poems of Parvin E'tesami, Forough Farrokhzad, and Simin Behbahani," stated that among female poets who emerged after the Constitutional Revolution in Iran, these three are the most renowned. Each poet was influenced by the transformations of the awakening era and addressed various topics in their poetry. Ebrahimi (2014) analyzed and critiqued the allegories in Parvin's poetry, emphasizing that her use of allegory to express social and ethical ideas reflects a critical engagement with her contemporary society. Her worldview is manifested through symbolic allegories that pose fundamental human questions and critique society in search of fitting answers. Rezaei (2010), in a study comparing social themes in the poetry of Parvin and Ahmad Safi al-Najafi, noted that although these poets may not have directly influenced each other and differ in gender, they both addressed issues such as patriotism, freedom, the plight of the poor and orphans, and expressed the social pains, silence, repression, and tyranny of their times.

Collectively, these studies underscore Parvin E'tesami's profound engagement with social justice, human rights, and family issues, portraying her as a critical voice reflecting the social realities and struggles of her era.

Conclusion

The history of Iranian literature reflects the culture, beliefs, and intellectual currents of Iranian society. Committed poets in every historical period have, through critical perspectives and sometimes through descriptive portrayals of noble human values, depicted an ideal society for the people of their homeland. Parvin E'tesami, as one of the most prominent poets in this realm, illustrates a utopian city (medina-ye fazeleh) by expressing social and ethical values that, while general in nature, also imply other

individual moral virtues. For instance, wisdom and rationality, which she considers essential for acquiring moral virtues and avoiding ethical vices, and the greatness and prosperity of society's leaders are attributed to their adherence to virtues and respect for social values. Parvin E'tesami, taking into account the social and political conditions of her time, addresses social values such as justice, labor and diligence, avoidance of idleness and laziness, pursuit of knowledge, humility, kindness to fellow human beings, refraining from fault-finding, bribery, usury, and materialism. She is also an opponent of colonial powers—particularly the British and Americans—who cast their shadow over the country and sought to promote Western culture. This poet praises justice and social equity. While portraying the face of injustice, social stratification, and poverty resulting from the absence of justice, she criticizes rulers and statesmen and expresses her protest and dissent against prevailing conditions.

Parvin E'tesami is a thoughtful and socially responsible poet who emphasizes in her poetry the avoidance of greed and avarice, attention to the knowledge of God, social justice, pacifism, patriotism, dedication to work and cooperation, and kindness toward people. Additionally, in the illustrated manuscript of *One Thousand and One Nights* by Sanai al-Dawla, attention is also drawn to the role of family and women in artistic, political, economic, and social spheres, reflecting the consideration of women's issues in the literary and cultural texts of that era. Overall, Parvin E'tesami's works, while influenced by classical Persian literature in form and style, employ allegory and characterization to convey ethical, social, and political themes in an instructive and impactful manner. Her poetry, especially during the Constitutional Revolution and the reign of Reza Khan, served as a voice of protest against injustice and social inequality and paved the way for the growth and flourishing of women's poetry and freedom of expression in contemporary Persian literature.

References

- Arianpour, Yahya. (1995). *From Nima to Our Time*. Tehran: Zavar. [In Persian.]
- Azad Armaki, Taghi. (2004). *Sociological Theories*. Tehran: Soroush. [In Persian.]
- Azizazi, Shahla. (2022). *Sociology of the Family, with Emphasis on the Role, Structure, and Function of the Family in the Contemporary Era*. Tehran: Roshanegaran va Motale'at-e Zanan. [In Persian.]
- Barahani, Mohammad. (2006). *Monotheistic Worldview in the Poetry of Parvin E'tesami*. Tehran: Nasl-e Noandish. [In Persian.]
- Delaney, Tim. (2019). *Classical Sociological Theories*. Tehran: Ney. [In Persian.]

- E'tesami, Abolfath. (1944). Collection of Articles and Selected Poems on the First Anniversary of Parvin E'tesami's Death. Tehran: Majles. [In Persian.]
- E'tesami, Abolfath. (1976). The Divan of Parvin E'tesami. Tehran: Farhangsaraye Mirdashti. [In Persian.]
- E'tesami, Parvin. (1984). The Divan of Odes, Masnavis, Allegories, and Fragments. Eighth Edition, Tehran: Abolfath Esfahani. [In Persian.]
- E'tesami, Parvin. (1991). Divan of Poems. Edited by Ahmad Karimi, Tehran: Yadgar. [In Persian.]
- E'tesami, Parvin. (2008). The Collected Poems of Parvin E'tesami. Fourth Edition, Tehran: Negah. [In Persian.]
- Ebrahimi, Mokhtar. (2014). "Analysis and Critique of Allegories in the Poetry of Parvin E'tesami." Baharestan-e Sokhan (Persian Literature), 10(26), 83-100. [In Persian.]
- Es'adi Firouzabadi, Maryam-ol-Sadat. (2013). "Family and Family Relations in the Divan of Parvin E'tesami (Woman and Culture)." 5(17), 21-40. [In Persian.]
- Fathipour, Pari; Rasoulzadeh Aghdam, Samad. (2016). "A Study of Work-Family Conflict among Employed Women in Governmental Organizations in Tabriz." Sociological Studies, 9(36), 31-48. [In Persian.]
- Ibn Manzur, Muhammad ibn Makram. (1984). Lisan al-Arab, Vol. 11. Qom: Adab al-Hawzah. [In Persian.]
- Michelet, André. (1975). Sociology of Family and Marriage. Translated by Farangis Ardalan, Tehran: Faculty of Social Sciences and Cooperation. [In Persian.]
- Molayi, Ali Akbar; Masoumpour Askari, Sara. (2022). "A Comparative Study of Fahd al-Askar and Parvin E'tesami's Approaches to Social Issues." Research in Teaching Arabic Language and Literature, 4(2), 82-95. [In Persian.]
- Naraghi, Ahmad. (2005). Mi'raj al-Sa'adah. Second Edition, Qom: Qaim Al-Muhammad Publications. [In Persian.]
- Parsons, Talcott. (1997). Talcott Parsons and the Theory of Action. Translated by Abbas Mohammadi Asl, Tehran: Golazin. [In Persian.]
- Rezaei, Ramazan. (2010). "A Comparison of Social Themes in the Poetry of Parvin E'tesami and Ahmad Safi al-Najafi." Comparative Literature Studies (Comparative Literature), 5(16), 75-98. [In Persian.]

Ritzer, George. (1999). *Sociological Theory in the Contemporary Era*. Translated by Mohsen Salasi, Third Edition, Tehran: Elmī Publications. [In Persian.]

Sahraei, Ghasem; Khosravi Shakib, Mohammad. (2010). "A Critique of the Authenticity of Women in Parvin E'tesami's Poetry." *Educational and Lyric Research in Persian Language and Literature*, 2(3), 11-124. [In Persian.]

Shadigo, Shahriar; Totonchian, Mehri; Fariba, Parvaneh. (2020). "Concepts of Human Rights and Citizenship in the Poetry of Parvin E'tesami and Tahereh Safarzadeh." *Medical Law Journal, Special Issue on Human Rights and Citizenship Rights*, 14, 345-364. [In Persian.]

Tabatabaei Ardakani, Mahmoud. (1997). *In Memory of Parvin*. Tehran: Allameh Tabatabaei University. [In Persian.]

Volek, René; Austin Warren. (1994). *Theory of Literature*. Translated by Zia Movahed and Parviz Mohajer, Tehran: Elmī va Farhangi Publications. [In Persian.]

Zadandlou, Hamid. (2005). *Introduction to Basic Concepts of Sociology*. Tehran: Ney. [In Persian.]

Zarrinkoub, Gholamhossein. (1986). *Daftar-e Ayyam*. Tehran: Elmi. [In Persian.]

بررسی اشعار پروین اعتصامی از دیدگاه پارسونز و تطبیق آن با جایگاه خانواده در نگاره‌های نسخه هزار و یک شب صنیع‌الملک

اعظم ایمن‌فر^۱، علی عشقی سردهی^۲، سعید روزبهانی^۳

^۱ دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، واحد سبزوار، دانشگاه آزاد اسلامی، سبزوار، ایران، azm.imenfar@gmail.com

^۲ (نویسنده مسئول) دکترای تخصصی، استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد سبزوار، دانشگاه آزاد اسلامی، سبزوار، ایران، eshghi@iaus.ac.ir

^۳ دکترای تخصصی، استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد سبزوار، دانشگاه آزاد اسلامی، سبزوار، ایران، roozbahani@iaus.ac.ir

چکیده

جامعه و مسائل اجتماعی تأثیر به‌سزایی در آثار ادبی داشته و دارد. با مطالعه اشعارشان، به این نتیجه می‌رسیم که ارزش‌ها و مسائل اجتماعی تا چه اندازه و چقدر عمیق در جان شاعر رسوخ کرده و از دیگر سو بازتاب آن تا چه اندازه بر خوانندگان آن آثار مؤثر و خوشایند بوده است. اشعار پروین مصداق تأثیر جامعه بر هنر و ادبیات هست؛ چراکه آیین تمام‌نمایی از پیرامون و روزگار مردم خویش را در اشعارش انعکاس داده است. روش تحقیق توصیفی و تحلیلی و روش مطالعه کتابخانه‌ای صورت پذیرفته است. نتایج به‌دست‌آمده نشان می‌دهد که پروین اعتصامی با نگاهی انتقادی به جامعه و حکومت زمان خود می‌نگرد. از نگاه پروین پایگاه اجتماعی افراد متکی بر پایگاه اجتماعی خانواده است؛ از این‌رو، باتوجه به ارتباط تنگاتنگ نهاد خانواده با نظام پایگاهی جامعه، پایگاه اجتماعی افراد، براساس پایگاه اجتماعی خانواده در جامعه و در خلال این ارتباط معین می‌شود. این رویکرد در نسخ مصور ادبی نیز مشهود است و نسخه مصور هزار و یک شب صنیع‌الدوله از جمله آثاری است که به بحث خانواده و زنان توجه داشته است.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی اشعار پروین براساس نظریه پارسونز.
۲. بررسی جایگاه خانواده در دیوان پروین اعتصامی و نسخه مصور هزار و یک شب صنیع‌الدوله.

سؤالات پژوهش:

۱. اشعار پروین اعتصامی چگونه می‌توان با دیدگاه پارسونز بررسی کرد؟
۲. جایگاه خانواده در دیوان پروین اعتصامی و نسخه مصور هزار و یک شب صنیع‌الدوله چگونه است؟

اطلاعات مقاله

مقاله پژوهشی

شماره ۵۶

دوره ۲۱

صفحه ۲۸ الی ۴۸

تاریخ ارسال مقاله: ۱۴۰۲/۰۴/۲۷

تاریخ داوری: ۱۴۰۲/۰۷/۱۸

تاریخ صدور پذیرش: ۱۴۰۲/۰۹/۲۹

تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۱۰/۰۱

کلمات کلیدی

پروین اعتصامی،

پارسونز،

جایگاه خانواده،

هزار و یک شب،

صنیع‌الدوله.

ارجاع به این مقاله

ایمن فر، اعظم، عشقی سردهی، علی و روزبهانی، سعید. (۱۴۰۲). بررسی اشعار پروین اعتصامی از دیدگاه پارسونز و تطبیق آن با جایگاه خانواده در نگاره‌های نسخه هزار و یک شب صنیع‌الملک. *مطالعات هنر اسلامی*, ۲۱(۵۶), ۲۸-۴۸.

[dori.net/dor/20.1001.1.](https://doi.org/10.22034/IAS)

*****/

dx.doi.org/10.22034/IAS

.۲۰۲۳.۴۲۵۸۹۸.۲۳۱۵

* این مقاله برگرفته از رساله دکتری/ پایان نامه "اعظم ایمن‌فر" با عنوان "ارزش‌های اجتماعی در شاهنامه‌ی فردوسی و دیوان پروین اعتصامی" است که به راهنمایی دکتر "علی عشقی سردهی" و مشاوره دکتر "سعید روزبهانی" در سال ۱۴۰۲ در دانشگاه "آزاد اسلامی" واحد "سبزوار" ارائه شده است.

مقدمه

امروزه مسائلی اجتماعی و فرهنگی، به‌عنوان سازوکار مناسب شناخت محیط پیرامون و دیدگاه‌ها، مورد توجه نویسندگان و منتقدان آثار ادبی قرار گرفته است. جامعه از چند نهاد اصلی تشکیل شده که بقای آن را تضمین می‌کند و بدون این نهادها، جامعه وجود نخواهد داشت. اولین و قدیمی‌ترین نهاد در ساختار هر جامعه‌ای، خانواده است. خانواده به‌عنوان اصلی‌ترین مرکز زندگی افراد و مهم‌ترین و نخستین گروهی که هر فرد با آن در تماس است، در شکل‌گیری ساختار شخصیتی، اندیشگانی و اجتماعی اشخاص، نقش عمده و ویژه‌ای برعهده دارد. در این راه، شرایط محیط خانه، طرز تفکر حاکم بر آن، شخصیت افراد متشکله آن و نوع روابط و کنش میان آن‌ها و در سطحی وسیع‌تر، موقعیت خانواده از نظر پایگاه، طبقه و جایگاه اجتماعی در جامعه‌ای معین، به‌عنوان شاخصه‌های بسیار مهمی که وجود و اهمیت چنین نقشی را تأیید می‌نمایند، مطرح می‌گردند. خانواده در شکل‌دهی و هدایت رفتار فردی و اجتماعی در بین تمامی نهادها، سازمان‌ها و تأسیسات اجتماعی، نقش و اهمیتی خاص و به‌سزا دارد. موضوع خانواده و شاخص‌های آن، از زمان‌های گذشته توجه اندیشمندان و مصلحان اجتماعی را به خود مشغول کرده است. تالکوت پارسونز به‌عنوان یکی از چهره‌های پرنفوذ در جامعه‌شناسی، در حوزه مباحث مربوط به خانواده به توصیف خانواده هسته‌ای و البته توصیه به آن می‌پردازد. پارسونز، خانواده را یک پاره نظام از نظام کل جامعه می‌بیند (نه یک اجتماع کوچک، بریده و منفک از جامعه). به همین جهت در دستگاه فکری‌اش اهمیت زیادی برای آن قائل است؛ زیرا اساساً از نظر پارسونز، وظیفه جامعه‌شناسی، مطالعه جامعه به‌مثابه یک «نظام» با تمام ویژگی‌های آن است. در این مقاله به بررسی اشعار اعتصامی براساس نظریه پارسونز پرداخته شده است.

آلپورت و همکارانش (۱۹۶۱)، در تحقیقات خود، «طبقه‌بندی ارزش‌ها، ارزش‌های اجتماعی» را به‌عنوان یکی از گروه‌های اصلی ارزش‌ها مطرح کردند. که در میان ارزش‌های اجتماعی، عام‌گرایی یا خاص‌گرایی و فردگرایی یا جمع‌گرایی از ارزش‌های مهم اجتماعی هستند و در تحقیقات انجام شده به آن پرداخته شده و نیز در نظریه‌های جامعه‌شناسان مانند پارسونز، هوزلیتز، لیپسه، ازکیا، خسروی، رفیع‌پور عجمی نیز مورد توجه قرار گرفته است. عام‌گرایی از جهت‌گیری‌های مهم اجتماعی محسوب می‌شود که ورود آن به سطح مناسبات اجتماعی، هنجارها و قواعد عام جامعه را رونق بیشتری می‌دهد. ملایی و معصوم پورعسکری (۱۴۰۱)، در پژوهشی به بررسی رویکرد فهدالعسکر و پروین اعتصامی به مسائل اجتماعی پرداختند. آن‌ها بیان کردند؛ فهدالعسکر ۱۹۱۷-۱۹۵۱ «م» و پروین اعتصامی ۱۲۸۵-۱۳۲۰ «ش» از جمله شاعرانی هستند که مضامین اجتماعی را به‌گونه‌اش شعری درآورده‌اند. از مضامین اجتماعی موجود در اشعار این دو شاعر نابرابری‌های اجتماعی، آزادی‌خواهی، توجه به جایگاه زنان می‌توان اشاره کرد.

شادی‌گو و همکاران (۱۳۹۹)، در پژوهش خود با عنوان «مفاهیم حقوق بشر و شهروندی در اشعار پروین اعتصامی و طاهره صفارزاده» بیان کردند؛ با بررسی شاخصه‌های حقوق بشر و شهروندی در آثار پروین اعتصامی مشخص گردید

که وی در مورد مقوله‌های آزادی، بی‌عدالتی و فاصله طبقاتی، عدم توجه به حال یتیمان، فقر و محرومیت و بی‌مهری مردم نسبت به یکدیگر، نفرت خود را به دلیل خفقان موجود در جامعه با کنایه بیان نموده است. اسعدی فیروزآبادی (۱۳۹۲)، در پژوهشی به بررسی خانواده و مناسبات خانوادگی در دیوان پروین اعتصامی پرداخت. او بیان کرد؛ پروین اعتصامی در دیوان اشعار خود، بارها از خانواده و اعضای تشکیل‌دهنده آن و مناسبات بین آن‌ها به انواع گوناگون سخن گفته است. مسروره مختاری و همکاران (۱۳۹۲)، در مقاله خود با عنوان «تحلیل اندیشه‌های اجتماعی پروین اعتصامی»، به معرفی ادبیات عصر مشروطه و اندیشه‌های اجتماعی پروین اعتصامی می‌پردازند. در این مقاله، عنوان شده که پروین اعتصامی، به‌عنوان عضوی از اعضای خانواده ادب فارسی این دوره، همچون هنرمندان متعهد هم‌عصرش مضامین غالب بر این دوره را با دیدی منتقدانه و همراه با عواطف بشردوستانه، در شعرش منعکس کرده است.

جعفری و نصرتی (۱۳۹۴)، در تحقیق خود با عنوان «مقایسه ارزش‌ها در اشعار پروین اعتصامی و فروغ فرخزاد و سیمین بهبهانی» بیان داشته‌اند که: از بین زنان شاعری که بعد از انقلاب مشروطه در ایران ظهور کردند، سه تن از همه نام‌آورترند؛ پروین اعتصامی، فروغ فرخزاد و سیمین بهبهانی. هریک از این شاعران به‌نحوی متأثر از تحولات ناشی از دوران بیداری بوده و موضوعات متعددی را در شعر خویش مطرح کرده‌اند. ابراهیمی (۱۳۹۳)، در پژوهشی به بررسی و نقد تمثیل‌های شعر پروین اعتصامی پرداختند. او بیان کرد: پروین اعتصامی با انتخاب شیوه تمثیلی در بیان اندیشه‌های اجتماعی و اخلاقی با جامعه معاصر خود برخوردی انتقادی داشته است. در همین راستا، جهان‌اندیشگی او به شکل و شمایل تمثیل‌های نمادین جلوه کرده است. او در این تمثیل‌ها اساسی‌ترین پرسش‌های انسان را مطرح کرده و در هریک از آن‌ها به‌دنبال پاسخی درخور، اجتماع را به نقد کشیده است. رضایی (۱۳۸۹)، در پژوهش خود با عنوان «مقایسه مضامین اجتماعی در اشعار پروین اعتصامی و احمد صافی‌النجفی»، بیان کردند که در جهان معاصر و در طی یک قرن گذشته سرنوشت برخی ملت‌ها شباهت زیادی به هم داشته و مسائل اجتماعی آن‌ها نیز به همین خاطر شبیه هم شده است. هرچند که ممکن است این دو شاعر در بسیاری از جهات اثر مستقیمی در یکدیگر نداشته‌اند، اما آن دو با وجود تفاوت در جنس یعنی در زن و مرد بودن، به مسائلی از قبیل وطن‌پرستی، دفاع از آزادی و آزادی‌خواهی و بیان درد فقرا و یتیمان پرداخته و نیز دردهای اجتماعی، سکوت، خفقان و استبداد حاکم بر زمان خویش را بیان کرده‌اند.

۱. نظریه پارسونز

تالکوت پارسونز (۱۹۰۲م) جامعه‌شناس و متفکر آمریکایی با درهم‌آمیختن و ترکیب جریان‌های گوناگون اندیشه و نظریات اجتماعی قرن نوزدهم و بیستم نظریه نوینی به‌نام «نظریه کنش» را برای بررسی جامعه مطرح کرده که بر مبنای چهار بخش: نظام اجتماعی، نظام فرهنگی، نظام شخصیتی و ارگانیزم رفتاری استوار است» (آزاد ارمکی، ۱۳۸۳: ۶۹). پارسونز در پی آن بود که یک نظریه کامل در مورد جامعه پدید آورد؛ نظریه‌ای که تمام رفتارهای

اجتماعی را در تمام مکان‌ها و در کل تاریخ با مدلی واحد یعنی کارکردگرایی ساختاری، تبیین کند. برخی از مهم‌ترین مفاهیم وی: کارکردگرایی که زمانی برجسته‌ترین نظریه جامعه‌شناسی بود، جامعه را دارای اجزایی می‌داند که در ارتباط متقابل با یکدیگر هستند و در کارکرد کل جامعه سهیم‌اند. در دانشگاه، کارکنان و ساختمان‌های هر یک وظایف گوناگونی دارند. در تمام سیستم افراد گوناگون بسیاری با کارکردهای مشخص در کارکرد کلی این سیستم سهیم‌اند. کارکردگرایی را باید از نظریه‌های کلان جامعه‌شناسی دانست، چراکه به الگوی اجتماعی گسترده و سیستم‌های اجتماعی می‌پردازد. نظام اجتماعی پارسونز در نظام اجتماعی کوشید با یکی کردن نقش ساختار و فرایند سیستم اجتماعی در مورد کنشگران، نظریه کنش اجتماعی خود را با صراحت بیش‌تری بیان کند. از نظر وی سیستم اجتماعی عبارت است از: «نوعی واحد پیچیده که محدوده‌های مشخص شده و اجزای آن با یکدیگر در ارتباط‌اند و در آن اتفاقی می‌افتد».

سطوح نظام پارسونز استدلال کرده است که مانع از کنش کنشگران شوند. این سیستم‌ها باید برای یکپارچه کردن و تهییج تفاوت‌های فرهنگی کنش‌گران در نوعی خاص از یک نظام منظم راهی بیابند. او چهار سطوح سیستمی اجتماعی، فرهنگی، شخصیتی و رفتاری را مشخص کرده. پارسونز کار امیل دورکیم و ویلفردو پارتو را تجزیه و تحلیل، و نوشته‌های آنان را از طریق اندام‌واره (پارادایم) کنش‌آختیارگرا ارزیابی کرده است. او هم‌چنین، پیش‌تاز معرفی و تفسیر آثار ماکس وبر به مخاطبان آمریکایی بود. او اگرچه عموماً به‌عنوان پژوهش‌گری ساختار-کارکردگرا در نظر گرفته می‌شود، در مقاله‌ای در اواخر عمر خود، نوشته است که مفاهیم کارکردگرا، یا ساختار-کارکردگرا، راه‌های نامناسبی برای معرفی ساختار نظریه او هستند. برای پارسونز، ساختار-کارکردگرایی یک مرحله در گسترش روش‌شناختی علوم اجتماعی بود، و کارکردگرایی هم یک روش جهان‌شمول، نه واژه‌ای برای نام‌گذاری یک مکتب به‌خصوص (دیلنی، ۱۳۹۸).

۲. ویژگی‌های خانواده از نظر پارسونز

خانواده هسته‌ای از نظر پارسونز شدت مبتنی و متکی بر روابط زن و شوهری است که پارسونز آن را خانواده‌ای نکاحی نام می‌نهد که «در آن، به‌جای تأکید بر ارتباطات خونی، بر روابط زناشویی تأکید می‌شود» (عضدانلو، ۱۳۸۴: ۲۷۷). این خانواده، شکل فرزندپایب، به خود می‌گیرد؛ یعنی ارتباطات در آن در مسیر روابط زن و شوهری (و روابط زناشویی) و به سمت تولید نسل، شکل می‌گیرد و کارکردهای آن درست در همین راستا، مشخص می‌شود. مراد پارسونز از خانواده فرزندپایب، خانواده‌ای است که فرد با اقدام به ازدواج، شکل می‌گیرد و از همسر و فرزندان تشکیل می‌شود (پارسونز، ۱۳۶۳: ۷۲۵). دقیقاً به همین دلیل در این سنخ از خانواده، فرد از خویشاوندی وسیع فاصله می‌گیرد و مجموعه‌ای کوچک‌تر را تشکیل می‌دهد که یکی از مهم‌ترین اهدافش، تولیدمثل و تربیت فرزندان است. مبنای اصلی این خانواده، «ازدواج» است. از آنجاکه استقلال اقتصادی و اجتماعی خانواده فرزندپایب از خانواده سلفی، اصلی کلی و ارزشی مسلم و البته موضوعی محقق در جامعه مدرن کنونی است، بنابراین ازدواج باید براساس «همسرگزینی آزاد»

شکل گیرد. ضرورت برآوردن تعهدات و وظایف زن و شوهر در قبال یکدیگر در خانواده هسته‌ای، لزوم انتخاب شخص آنان در مورد همسر آینده‌شان را بیش‌ازپیش روشن می‌کند؛ زیرا تا فرد به همسرش علاقه نداشته باشد، نمی‌تواند و یا نمی‌خواهد وظایف و تعهدات مزبور را به‌درستی انجام دهد. به‌نظر می‌رسد، به همین جهت فرد باید خودش همسرش را انتخاب کند تا بتواند به او علاقه‌مند شود. البته انتخاب همسر نیز، بر مبنای «عشق رمانتیک» صورت می‌پذیرد. به‌عبارت‌دیگر، محرک انتخاب همسر، عشق رمانتیک است (پارسونز، ۱۹۵۵: ۳۲). همچنین پایگاه اجتماعی خانواده هسته‌ای، مستقل از خانواده‌های جهت‌یاب همسران است، و «تنها از طریق شغل شوهر» به‌دست می‌آید (میشل، ۱۳۵۴: ۶۶).

۳. ویژگی‌های خانواده در دیوان پروین اعتصامی

پروین در خانواده‌ای متوسط، روشنفکر و فرهیخته دیده به جهان گشود. رشد فکری و شخصیتی افراد خانواده، مدیریت پدری اندیشمند و روابط عاطفی و صحیح بین اعضای خانواده او، پروین را از شرایط مطلوبی برای پرورش استعداد‌های خود برخوردار می‌کرد. در دیوان پروین، ابیات بسیاری مبنی بر دل‌بستگی به محیط خانواده و وجود روابط نزدیک و عاطفی با پدر وجود دارد. به‌علاوه زبان مردانه و غیر جنسیتی پروین، بر تسلط پدر بر روح و شخصیت پروین صحنه می‌گذارد. باین‌وجود، در تمام دیوان پروین، شمیم عشق میان عاشق و معشوق و مرد و زن حتی پاک‌ترین آن دیده نمی‌شود و بیان آن نیز حتی در نهایت عفت، جزء محرمان تلقی می‌شود. اگر در دیوان پروین به‌صورتی غیرمستقیم به عشق اشاره شود، منظور نوع فرازمینی و غیرمادی آن است که در بیانی انتزاعی و در پرده ابهام بیان می‌شود. صورت ظاهری ازدواج نیز به‌ضرورت، بسیار کم‌رنگ و محدود است و در قالب تمثیل به تصویر کشیده شده است.

در مقام علل این موضوع شاید بتوان موارد زیر را دخیل دانست: ۱- شکست پروین در ازدواج کوتاه‌مدت و ناموفق وی؛ ۲- نوع تربیت خانوادگی پروین و شخصیت محبوب وی؛ ۳- شرایط فرهنگی و وضعیت جامعه روزگار وی که بیان چنین مسائلی را آن‌هم از سوی یک زن برنمی‌تابید؛ ۴- رواج بیان مضامین اجتماعی در اشعار این دوره که طبعاً بیان موضوعاتی مانند ازدواج را طرد می‌نمود؛ ۵- رواج قالب غزل و بیان موضوعات مربوط به عشق و ازدواج در آن و استفاده پروین از قلب قطعه؛ ۶- شیوه تفکر و نگاه خاص پروین که روحیه او را با مفاهیم عشق و... ناهماهنگ می‌ساخت.

پروین در شعر «عهد خونین» به ازدواج، مراسم خواستگاری، پیوند زناشویی و مهریه اشاره می‌نماید؛ در این شعر، بازی از ماکیان خواستگاری می‌کند و تقاضای پیوند و ازدواج را دارد و به او پیراهنی از هدهد، انبار دانه و کابین ارزن وعده می‌دهد، اما ماکیان ازدواج و پیوند آن دو را ناهمگون و نامتناسب، و سرانجام آن را سیاهی و تباهی می‌داند:

نمود از ماکیانای خواستگاری	به بام قلعه‌ای، باز شکاری
ز تنهایی، بسی اندوهناکم	که من ز آرایش ایام پاکم
پسند آمد مرا آن خلقت و خوی	ز بالا، صبحگاهی دیدمت روی
هوای صحبت و پیوند داریم	پذیره گر شوی خدمتگزاریم
اگر آزاد و گر در بند باشیم	بیا، هم‌عهد و هم سوگند باشیم

(اعتصامی: ۲۳۴)

۴. نقش و وظایف اعضای خانواده

۴.۱. نقش و وظایف اعضای خانواده از دید پارسونز

خانواده هسته‌ای، با ساختار و کارکردهای خاص، وظایف ویژه‌ای را نیز برعهده زن و مرد و یا فرزندان می‌گذارد. معمولاً پارسونز به وظیفه خاصی برای فرزندان در خانواده اشاره نمی‌کند و شاید بتوان گفت سرسپردن فرزندان نسبت به تربیت والدین برای جامعه‌پذیر نمودن آن‌ها (در مواردی که این مسئله قهری نیست) و همراهی با پدر و مادر در این مسیر، از نظر او تنها وظیفه فرزندان در خانواده، اوست. اجتماع جدید، از دیدگاه پارسونز، براساس تخصص و تفکیک نقش‌ها، به حیات اجتماعی خود ادامه می‌دهد. خانواده نیز به دلیل آنکه پاره نظامی از نظام کل اجتماعی است، بر همان مبانی یعنی تخصص و تفکیک نقش‌ها به حیات اجتماعی خود ادامه می‌دهد (پارسونز، ۱۹۵۵: ۳۵).

در نظریه پارسونز نقش ابزاری مردان و نقش‌های بیانگر زنان به‌خوبی بیان شده است. منظور پارسونز از این دو مفهوم آن است که وظیفه زن در خانواده تأمین نیازهای عاطفی و احساسی اعضای خانواده و وظایف مرد تأمین نیازهای مادی و اقتصادی آنان است. مسؤلیت‌های خانوادگی و انتظارات پیرامون نقش زن و مادر بر این است که زن‌های شاغل با معامله کردن بر سر هویت‌های نقشی دوگانه خود بین آن‌ها توازن ایجاد کنند؛ اما در مورد مردها، انتظارات هنجاری و سنتی این است که هنوز نقش‌های شوهر و پدر ایجاب نمی‌کند که مردها به‌طور کامل در خانه‌داری و بچه‌داری مسؤلیت و درگیری داشته باشند. وانگهی نقش شوهر در نیروی کار با وظایف خانوادگی به‌عنوان نان‌آور هماهنگی دارد؛ بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که محدودیت‌های ساختاری و هنجاری ناشی از تقسیم جنسیتی کار این اجازه را به مردان می‌دهد تا دو هویت یا نقش خانوادگی و شغلی داشته باشند. اما زنان باید از یکی به نفع دیگری بگذرند و به همین دلیل غالباً بیشتر از مردان تعارض بین این دو نقش یا هویت را تجربه می‌کنند. پارسونز این تقسیم نقش را بهترین شکل، برای حفظ وحدت خانوادگی می‌داند و تداخل هر نوع نقش دیگر را سبب برهم‌خوردن تعادل زندگی به حساب می‌آورد؛ چراکه معتقد است، به‌خصوص در حالت اشتغال زن، او حالت بیانگر را از دست داده و

تبدیل به رقیب شغلی شوهر خود می‌شود، رقابت زن و شوهر با یکدیگر سبب ناهماهنگی خانواده می‌شود (فتحی‌پور و رسول‌زاده اقدام، ۱۳۹۵).

در تحلیل پارسونز، دو قطب «رئیس» و «مرئوسین»، در خانواده وجود دارند. در حقیقت، نظام قدرت در خانواده، نظام پلکانی است نه نظامی که در آن قدرت به‌طور مشترک و مساوی بین همه اعضا توزیع شده باشد. در این نظام دوقطبی «مرد» نقش رهبری و ریاست را عهده‌دار است و زن و فرزندان، به‌عنوان زیردستان و مرئوسین او در خانواده ایفای نقش می‌کنند. باتوجه‌به آنکه پارسونز بر «روابط عاشقانه» بین زن و شوهر تأکید می‌ورزد و همچنین آزاد گذاردن فرزندان را در خانواده به‌منظور شکوفایی استعدادهای آنان، ضروری می‌داند؛ مسلماً از رهبری برداشتی همراه با سلطه و دیکتاتوری نمی‌تواند داشته باشد. به‌نظر می‌رسد باتوجه‌به این قرائن، رئیس خانواده از نظر پارسونز کسی است که از ابزار ارشاد و نظارت بهره می‌گیرد و عهده‌دار امور مربوط به معاش خانواده است (میشل، ۱۳۵۴: ۶۶).

۴،۲ نقش و وظایف اعضای خانواده در دیوان پروین اعتصامی

نقش زن: در زمان پروین، ساختار خانواده گسترده که ساختار مسلط و سنتی خانواده‌های ایرانی بود، در سیر تحولات و تحت تأثیر اندیشه‌های مغرب زمین، به تدریج تبدیل به ساختار خانواده هسته‌ای مخصوصاً در شهرها می‌گردید. در چنین ساختاری، زن از جایگاه ویژه و مشخص‌تر و از قدرت افزون‌تری نسبت به موقعیت خود در ساختار خانواده گسترده برخوردار است و به‌نوعی حکومت داخلی خانه و تدبیر اوضاع خانواده برعهده او قرار دارد. باین‌حال، از آنجاکه این تغییر ساختاری، تحولی ریشه‌ای نیافته است، محدودیت‌های سنتی و فرهنگ دیرینه مردم‌محور همچنان وضعیت زن را تحت‌الشعاع خود قرار داده است.

به‌عبارت‌دیگر، نهادی‌بودن روحیه تمکین در زن ایرانی که در طی قرن‌ها با آموزه‌های اخلاقی و اجتماعی و فرهنگی قرین شده و به منع آزادی و استقلال و عدم حضور اجتماعی زن و تقویت روحیه تسلیم پرداخته، همچنین وضعیت نابسامان اجتماعی و سیاسی که موجب تقویت حس نگرانی و ترس از ناموس در مرد ایرانی گردیده است، شخصیتی ذاتاً محدود و محصور و خانگی از زن را در اذهان متبادر می‌نماید. بر همین اساس، در شعر «زن در ایران» می‌کوشد تا نگاه جامعه ایرانی به زن را از روزگاران گذشته تا زمانه خود به نمایش درآورده و اعتراض خود را ابراز نماید:

زن در ایران پیش از این گویی که ایرانی نبود / پیشه‌اش جز تیره‌روزی و پریشانی نبود

زندگی و مرگش اندر کنج عزلت می‌گذشت / زن چه بود آن روزها گر زانکه زندانی نبود

(اعتصامی: ۱۸۸)

اما در باور پروین، وجود زن، موجب انس و الفت و مهربانی در خانواده می‌شود. او قلب تپنده خانه و خانواده و موجب حیات آن است. زن، کانون خانواده و فضای زندگی را، گرم و مالمال از مهر و محبت، صمیمیت، شفقت و شور و

نشاط می‌کند؛ به بیانی دیگر، پروین سرچشمه و تجلی عشق، عاطفه، محبت و انس و الفت را از وجود عالمتاب و پرمهر زن می‌پندارد و بر این باور است که گوهر مهر و محبت، از پرتوی روشنی‌بخش وجود او، بر کوه هستی تبلور یافته است. از نظر پروین، زن از لحظه‌ای که دیده به جهان گشود، فرشته است. «خود همین فرشته دانستن زن نشانه‌ای از حرمت بی‌حدی است که او، برای پاکی و تقوای زن قائل است» (ناظر: ۴۲۶):

زن از نخست بود رکن خانه هستی   که ساخت خانه بی‌پای بست و بی‌بنیان؟

(اعتصامی: ۱۷۱)

پروین در مثنوی «دو محضر» به ارزش و جایگاه مهم و حیاتی زن در خلنه و خانواده و هنر خلنه‌داری او اشاره می‌کند و نشان می‌دهد که مدیریت خانه، تربیت و پرورش فرزندان و استقرار نظم و آسایش و آرامش در محیط خانه، کار سهل و آسانی نیست و به درایت، سیاست و تدبیری بسیار نیاز دارد. او در این شعر از زن، از رنج خاموش و شکیبایی بی‌تظاهر او، از سخت‌کوشی او در اداره خانه و تربیت فرزندان و سعی و تلاش وی، در راه رفاه اهل خانه که در چشم بی‌خبران و خودبینان کاری است سهل و ساده، و در واقع، اصلاً کاری که ارزش گفتن داشته باشد نیست، دفاع می‌کند (درودیان، ۱۳۷۷: ۹۲).

تو به محضر داوری کردی هزار   لیک لندر خلنه درملندی ز کار

(اعتصامی: ۱۳۵)

نقش مادر: نقش مادر به‌عنوان برترین وظیفه‌ای که تنها زنان از توانایی برعهده گرفتن آن برخوردارند، اهمیت به‌سزایی در طول تاریخ در نزد تمام ملل و فرهنگ‌ها یافته است. ازلی و مقدس بودن این نقش، چهره مثبتی از زنان عرضه می‌دارد و نشانه‌ای است از قدرت عاطفی و نیروی باروری آنان و نقش برجسته‌ای که در کانون خانواده برعهده دارند.

مادر، محور و مرکز خانواده، و مظهر مهر و عاطفه، عشق و مهربانی؛ مایه آرامش، پشت‌گرمی و احساس امنیت؛ تجلی پاکی و نجابت و اسوه ایثار و فداکاری، گذشت و بردباری؛ آغوش گرمش، عامل پرورش عاطفی کودک؛ و معلمی دلسوز، خیرخواه و انسان‌ساز، برای تربیت و هدایت فرزندان است. این مادران هستند که در شکل‌دهی و جهت‌گیری ذهن و اندیشه و دیدگاه‌های فرزندان خود نقشی مؤثر دارند، و می‌کوشند با تربیت و آموزش رفتار و گفتار صحیح و شایسته و اخلاق نیکو، آنان را از انحراف بازدارند و به طریق راستی و درستی رهنمون شوند. بر همین اساس برخلاف چهره زن که در فرهنگ سنتی و مردسالار سنتی ایران به‌صورت منفعل و منفی تصویر می‌شود، تصویر مادر دارای ارزش و اهمیت خاصی است. در اشعار پروین نیز، پیرامون مسائل تعلیمی و جایگاه و نقش تربیتی مادر در سرتاسر دیوان او به چشم می‌خورد:

دامن مادر نخست آموزگار کودک است   طفل دانشور کجا پرورده نادان مادری

(اعتصامی: ۴۵۹)

نقش پدر: در دیوان پروین برخلاف نقش مادر که بسیار مهم تلقی شده و توصیفی دقیق و عینی از آن ارائه شده است، وظیفه پدر در کانون خانواده سیمایی مبهم و انتزاعی دارد. پرداختن بسیار به نقش مادر و محوریت آن در کانون خانواده از سویی و تهی بودن اشعار پروین از موضوع عشق و سعی وی در سرودن اشعار غیرشخصی باعث شده تا نقش مرد و پدر در اشعار وی بسیار کم رنگ شود. به عنوان نمونه در شعر «بی پدر» تنها به ضایعه مرگ پدر (البته در کنار فقدان مادر) اشاره شده است:

به سر خاک پدر، دخترکی   صورت و سینه به ناخن میخست
که نه پیوند و نه مادر دارم   کاش روحم به پدر می پیوست

(اعتصامی: ۱۷۶)

توجه بیشتر پروین به مادر، شاید بدین سبب باشد که درد بی مادری، جان گذازتر و دردناکتر از فقدان پدر است و تأثیر آن بر روح و روان کودک، به مراتب، شدیدتر است؛ علت دیگر آنکه، پروین خود یک زن است و با عواطف و احساسات لطیف مادرانه؛ در نتیجه، در برانگیختن عواطف و احساسات مخاطبان، بسیار موفق عمل می کند و تصاویری تأثیربرانگیز و جان سوز از زندگی کودکان بی مادر ارائه می دهد.

با این همه، پروین در مواردی، از نقش پدر در خانواده، تعلیم و تربیت فرزند و عاطفه پدرانه سخن گفته است. او در شعر «ای مرغک»، به کانون گرم و پرمهر خانواده اشاره می کند که با پیوند، همدلی، یکرنگی و همراهی پدر و مادر شکل گرفته است و رنجها، مرارتها، دلواپسیها، جان فشانیها و ایثار پدر و مادر را برای پرورش و تربیت فرزند، به زیبایی و به نحوی هنرمندانه، به تصویر می کشد:

آن یک پدر هزار مقصود   وین مادر بس نهفته فرزند

(اعتصامی: ۲۱۴)

نقش همسران: پروین ادراک واقع بینانه ای از روابط همسران دارد و از نوع رفتارهای آنان با یکدیگر و مسائل و مشکلاتی که ممکن است در این میان بروز کند، به نیکی آگاه است. او در این راستا، می کوشد وظایف زن و مرد را برای ایفای بهتر نقش های آنان در خانواده ترسیم نماید. دیدگاه او براساس تفاهم، همکاری، مشارکت، همراهی و نفی استثمار زن بنا شده است. بدین سبب، او زن را از کج خلقی، زیاده خواهی و شکوه و شکایت از کم و بیش زندگی، و مرد را از واکنش نادرست توأم با توهین و تحقیر بر حذر می دارد و به احترام متقابل و ایجاد فضای گرم، صمیمی و آکنده از مهر و محبت میان همسران در زندگی زناشویی تأکید می کند:

ز بیش‌وکم، زن دانا نکرده روی ترش   به حرف زشت نیالود، نیک‌مرد دهان

(اعتصامی: ۱۷۱)

پروین با آنکه یک زن است، همواره رویکرد متعادل و واقع‌بینانه‌ای نسبت به روابط زن و مرد اتخاذ نموده و در این زمینه، از برخوردهای افراطی خودداری کرده است. او به تساوی مسئولیت و مشارکت در وظایف زن و مرد معتقد است. شاعر، در بیان و ترسیم وظایف زن و مرد، یکی را کشتی و دیگری را کشتیبان توصیف می‌کند که یکی بدون یاری دیگری نمی‌تواند نقش خویش را ایفا نماید. این‌گونه است که آنان می‌توانند، با خردمندی، درایت، سعی و تلاش و همکاری با یکدیگر، بی‌هیچ بیم و هراسی، از طوفان حوادث زندگی سربلند بیرون آیند و به ساحل سلامت و پیروزی برسند؛ بدین ترتیب، در مواجهه با امواج پرتلاطم زندگی و بلایا و حوادث روزگار، امید سعی و عمل برای هر دوی آن‌هاست:

وظیفه زن و مرد ای حکیم دانی چیست؟   یکی است کشتی و آن دیگر است کشتیبان

(اعتصامی: ۱۷۱)

۵. بخش تحلیل‌ها

اشعار پروین مصداق تأثیر جامعه بر هنر و ادبیات است؛ چراکه آینه تمام‌نمایی از پیرامون و روزگار مردم خویش را در اشعارش انعکاس داده است. «علاقه‌مندان به آن معتقدند اثر هنری، بازتاب وقایعی است که در یک جامعه رخ می‌دهد» (راودراد، ۱۳۸۶: ۶۸). بازتاب وقایع جامعه پروین در قالب توصیف و اعتراض و انتقاد شکل گرفته است. البته با بیانی تمثیل‌گونه و جذاب که موردپسند عامه مردم نیز باشد. آنچه مطلوب او است و به اعتقاد او استقرار عدالت و غلبه خیر و محبت در عالم را ممکن می‌سازد؛ تربیت اخلاقی است که بین ایمان و عمل تعادل به وجود می‌آورد و زندگی انسان را از حد ارضای شهوت‌ها و نیازهای مادی، برتر نشان می‌دهد (زرین‌کوب، ۱۳۷۲: ۳۷۲).

۵،۱. ارزش‌های اجتماعی در شعر پروین اعتصامی

آزادی

آزادی از جمله مفاهیمی است که در همه دوره‌ها پسندیده و به نیکی و حرمت یاد می‌شود. خداوند حتی درباره پیامبران می‌فرماید: «ماکان لبشرٍ أن يؤتیه الله الکتاب و الحکم و النبوة ثم یقول للناس کونوا عباداً لی من دون الله» (آل عمران/۷۹). «هیچ بشری را نسزد که خدا به او کتاب و حکم و پیامبری بدهد؛ سپس او به مردم بگوید: به جای خدا، بندگان من باشید» و این یعنی آزادی واقعی، نجات‌یافتن از بندگی هم‌نوعان و بردگی حتی پیامبران و این آزادی، نوید و بشارت واقعی را برای آدمی به ارمغان می‌آورد.

آزادی به معنی حق و اختیار و به‌طور کلی مختار بودن شخص در گزینش اعمال و رفتار خود است، مانند آزادی بیان، آزادی قلم، آزادی کار و غیره. مجموع آزادی‌هایی را که در یک جامعه، افراد از آن بهره‌مند هستند، اصطلاحاً حقوق بشر می‌نامند (طباطبائی مؤتمنی، ۱۳۷۶: ۱۷). در دوره بیداری، آزادی از شاخص‌ترین مضمون‌های شعر فارسی است، آزادی در این دوره تقریباً به مفهوم دموکراسی غربی نزدیک می‌شود و به این معنی است که مردم علاوه بر این که از نظر فردی حقوق و آزادی‌هایی دارند، از نظر اجتماعی نیز مختارند سرنوشت سیاسی و اقتصادی سرزمین خود را معین کنند، چنین مایه‌هایی نخستین بار در دوران مشروطیت پدید آمد (یاحقی، ۱۳۹۱: ۱۶).

آزادی مقوله‌ای ارزشمند که در ادب فارسی از جایگاه والایی برخوردار است و از دوران مشروطیت پررنگ‌تر شد و به زمانه پروین کشیده شد و در آن دوران جامعه تشنه آزادی بودند، زمان خفقان رضاخانی، آزادی بیان و قلم بیش از همه جلب توجه می‌کرد، هر صدا و کلامی که برخلاف حکومت ایراد می‌گردد، در همان لحظات اولیه از آن ممانعت به عمل می‌آمد و در نهایت به اسارت کشیده می‌شد.

شاعر با انتقاد از اسارت به ستایش آزادی می‌پردازد. در مثنوی «صید پریشان» شرح‌حالی از پرنده‌های اسیر در قفس که نمادی از انسان‌ها اسیر در اسارت است:

بگفت ای دوست ما را بیم جان است	کجا آسایش آزادگان است
تو سرمستی و ما صید پریشان	تو آزادی و ما در بند فرمان
اثرهای غم و شادی یکی نیست	گرفتاری و آزادی یکی نیست...

(اعتصامی، ۱۳۸۷: ۱۳۶)

عدالت اجتماعی

عدل از نظر لغت به معنای راستی، درستی، دادگری، داد، نظیر، همتا، مثل و شاهد می‌آید. همچنین عدل به معانی دیگری از جمله لنگه، کیل، پیمان، پاداش، میانه‌روی، مساوات، برابری، کار میانه و راست ایستادن نیز هست (ابن‌منظور، ۱۴۰۸: ۸۳). عدل و عدالت‌خواهی از مقوله‌های مهم جامعه محسوب می‌شود و از مشخصه‌های آرمانی هر اجتماع بشری است.

عدالت دیگر عبارت از رفتار کردن برحسب ضوابطی مستقل از اراده‌ی بشری نیست و هیچ‌یک از اصول مادی عدالت... دیگر اعتباری ذاتی ندارند. همه تکالیف مادی زایدۀ توقف دو طرف‌اند. پس عدالت را باید همان عادت‌های مردم در اجرای قراردادها و وفای به پیمان دانست (اشتراوس، ۱۳۷۳: ۲۰۷).

حضرت علی (ع) می‌فرماید: «انَّ العَدْلَ مِيزَانُ اللَّهِ سُبْحَانَهُ الَّذِي وَضَعَهُ فِي الْخَلْقِ وَ نَفْسُهُ لِمَانِهِ الْحَقُّ فَلَا تَخْلُقُهُ فِي مِيزَانِهِ وَ لَا تَعَارِضُهُ فِي سُلْطَانِهِ» ترجمه: «راستی که دادگری معیار خداوند سبحان است که برای سنجش خلق قرار

داده و نصب آن برای ایجاد و اقامه حق است. پس در میزان خدا با خدا مخالفت منماید و در قدرت خدا با او به دشمنی برنخیز» (غررالحکم، ۱۳۷۵: ۲۲۲).

برپایی عدل و عدالت همواره از آرزوهای پروین بود، بی‌عدالتی که شاخصه حکومت‌های استبدادی و دیکتاتوری زمان او بود او را سخت آزرده خاطر می‌نمود و قسط و عدل را برای همه نوع بشر آرزمندست و در این خصوص چنین می‌گوید:

کارگر هر که هست محترمست هر کسی در دیار خویش کسی است...

هر پری را هوای پروازی است گر پر باز و گر پر مگسی است

(اعتصامی، ۱۳۸۷: ۱۹۹)

در داستان موسی عدل و دادگری را از خصوصیت باری تعالی می‌داند که بدین واسطه همه به حق و حقوق خود می‌رسند و دیگر جای نگرانی نیست و این به معنای امیدواری به جامعه‌ای در خفقان و استبداد به سر می‌برند:

در تو تنها عشق و مهر مادری است شیوه ما عدل و بنده پروری است

(اعتصامی، ۱۳۸۷: ۲۳۸)

پرداختن پروین به عدل و عدالت خداوندی، یادآوری و الگو قراردادن آن برای انسان‌ها برای عدل و داد در روابط و مناسبات اجتماعی است؛ چراکه برای برقراری عدالت اجتماعی همواره نقش بنیادینی در تنظیم روابط و مناسبات افراد جامعه ایفا می‌کند، برقراری عدالت اجتماعی علاوه بر حمایت مادی افراد جامعه تأثیر معنوی دارد و از آن احساس آرامش، امنیت و دلگرمی بر ادامه تلاش در زندگی حاصل می‌شود. عدالت‌خواهی از بارزترین مشخصه اخلاق مبتنی بر دین و عرفان اجتماعی پروین است (مدرسی، ۱۳۸۵: ۹۰).

ارزش و مقام زن

پروین به‌عنوان اولین شاعری است که مسئله زن و ارزش و جایگاه او در ادبیات بدان پرداخته است و به نقش برجسته‌اش در جامعه بازگو کرده است. به عقیده آرین‌پور؛ در ایران، در عصر زندگانی پروین، مسئله زنان به دلیل تأثیرپذیری از تحولات جهان، از بعد فرهنگی گذشته خارج شده و به مسئله سیاسی تبدیل شده بود. اما شاعر ما اگرچه در جریان‌ات اجتماعی مربوط به زنان در جنبش آزادی و حقوق زنان عملاً مداخله نمی‌کرد، با همه این‌ها هنگامی که زمینه برای دخالت فعال زنان در امور اجتماعی مساعد شد، اشعاری سرود (آرین‌پور، ۱۳۷۴: ۵۴۰).

دادن تصویری از زنان گذشته ایران

پروین در شعر «زن در ایران» تصویری از زن و سرگذشتی که سالیان دور داشت را ترسیم می‌کند:

زن در ایران، پیش‌ازین گویی که ایرانی نبود
زندگی و مرگش اندر کنج عزلت می‌گذشت
کس چو زن اندر سیاهی قرن‌ها منزل نکرد
دادخواهی‌های زن می‌ماند عمری بی‌جواب
میوه‌های دکه دانش فراوان بود، لیک
در قفس می‌آرمید و در قفس می‌داد جان
پیشه‌اش جز تیره‌روزی و پریشانی نبود
زن چه بود آن روزها، گر ز آنکه زندانی نبود؟
کس چو زن در معبد سالوس، قربانی نبود
آشکارا بود این بیداد، پنهانی نبود
بهر زن هرگز نصیبی زین فراوانی نبود
در گلستان نام ازین مرغ گلستانی نبود
(اعتصامی، ۱۳۸۷: ۱۱۸)

سادگی، پاکی و عفت به‌جای تجمل‌گرایی

زن به‌عنوان موجودی باکمال برای خود دارای اهداف و آرمان‌های متعددی دارد که باید بدان تحقق بخشد غرق‌شدن در تجمل‌گرایی او را از این اهداف دور می‌کند. پروین ارزش واقعی زن را در سادگی، پاکی و پرهیز او می‌داند و عقیده دارد، زن باید مقلد باشد و خود استقلال فکری و فرهنگی داشته باشد و به ارزش هنر ملکوتی خود پی ببرد (برهان، ۱۳۸۵: ۶۸).

به نظر پروین، ارزش‌مندی زن است که به کفش و جامه ارزش می‌دهد و گرنه کفش و جامه قیمتی، زن را قیمتی نمی‌کند و همچنان کفش و جامه بی‌قیمت، از قیمت زن نمی‌کاهد:

ارزش پوشنده، کفش و جامه را ارزنده کرد
قدر و پستی با گرانی و به ارزانی نبود

(اعتصامی، ۱۳۸۷: ۱۳۰)

پروین معتقد است که با تجمل‌گرایی به زر و زیور نمی‌توان نادانی که عیب بزرگی است پوشاند. تنها جامه پرهیزگاری است که عیب انسان را می‌پوشاند. خودپسندی و هواپرستی بدتر از عریانی است:

از زر و زیور چه سود آنجا که نادانست زن
زیور و زر پرده‌پوش عیب نادانی نبود

عیب‌ها را جامه پرهیز پوشانده است و بس
جامه عجب و هوی بهتر ز عریانی نبود

(اعتصامی، ۱۳۸۷: ۱۳۰)

آموزش و فراگیری علم و دانش

پروین مهم‌ترین نقش را برای زن مادر بودن می‌داند. مادری آگاه و دلنا که تولدایی فرزندان فهیم و دلنا را نیز داشته باشد پروین نیز از این معضل به‌خوبی آگاه است و برای دوری زنان جامعه خود از تجمل، آنان را به فراگرفتن علم سوق می‌دهد:

زنی که گوهر تعلیم و تربیت نخرید
فروخت گوهر عمر عزیز را ارزان
نه بانوست که خود را بزرگ می‌شمرد
به گوشواره و طوق و بیارهٔ مرجان
برای گردن و دست‌زن نکو پروین
سزاست گوهر دانش نه گوهر الوان
(اعتصامی، ۱۳۸۷: ۲۵۵)

پروین علم و دانایی را ملاک برتری انسان‌ها می‌داند، و تفکر برتری مرد بر زن مخالفت می‌کند از یکی از دلایل عقب‌ماندگی زنان بی‌بهره بودن آنان از دانش و علم است، با بهره‌مندی زن از علم و دانش هیچ تفاوتی بین زن و مرد قائل نیست و به تساوی زنان و مردان تأکید دارد. از این‌رو به نظر پروین، اطلاق صفت کمال برای مرد و نقصان برای زن سخنی نادرست است؛ چراکه زن رکن خانه هستی است و بنیان زندگی و شالوده هستی بر وجود و محوریت زن می‌گردد:

به هیچ مبحث و دیباچه‌ای قضا ننوشت
برای مرد کمال و برای زن نقصان
زن از نخست بود رکن خانه هستی
که ساخت خانه بی‌پای بست و بی‌بنیان
وظیفه زن و مرد، ای حکیم دانی چیست؟
یکی است کشتی و آن دیگر است کشتیان
(اعتصامی، ۱۳۸۷: ۲۵۴)

پروین به‌طور مکرر به این نکته اشاره می‌کند که مهم‌ترین معیار برتری انسان، چه زن و چه مرد، دانایی و داشتن گوهر تعلیم و تربیت و فضل و فضیلت است. اگر مرد، صاحب این صفات والا باشد، برتری و کمال دارد. همان‌گونه که اگر زن نیز آن‌ها را دارا باشد، مقامی ارزشمند و کمالی شایسته دارد. از این‌رو، در شعر «نهاد آرزو» داشتن تحصیل برای زن؛ چون بال و پری برای پرواز می‌داند:

زن ز تحصیل هنر شد شهره در هر کشوری
برنکرد از ما کسی زین خواب بی‌دردی سری
با چنین درملندگی از ماه و پروین بگذریم
گر که ما را باشد از فضل و ادب بال و پری
(اعتصامی، ۱۳۸۷: ۳۰۰)

دامن زن معراج انسان‌های بزرگ

همراهی زن در زندگی و کنار آمدن با سختی‌های آن و از خودگذشتگی‌هایش باعث می‌شود زندگی در خانواده مسیر آرامی را طی کند. زن می‌تواند با عشق و محبتش به اعضای خانواده خانه و هستی را منور کند:

زن آر به راه متاعب نمی‌گداخت چو شمع
نمی‌شناخت کس این راه تیره را پایان
چو مهر گر که نمی‌تافت زن به کوه وجود
نداشت گوهری عشق گوهر لندر کان
فرشته بود زن آن ساعتی که چهره نمود
فرشته بین که برو طعنه می‌زند شیطان
(اعتصامی، ۱۳۸۷: ۱۸۵)

زنان دلنا و فهیم همواره پرورش‌دهنده‌ی مردان و زنان بزرگی بوده است. زن به‌عنوان اولین مربی و معلم انسان می‌تواند نقشی بزرگ در تربیت شخصیت‌ها و بزرگان مملکت خویش باشند. شاعر ضمن یادآوری از حکیمان بزرگ تاریخ به این نقش سازنده زنان اشاره می‌کند:

اگر فلاطن و سقراط بوده‌اند بزرگ
بزرگ بوده پرستار خردی ایشان
به گاهواره‌ی مادر به کودکی بس خفت
سپس به مکتب حکمت حکیم شد لقمان
چه پهلوان و چه سالک چه زاهد و چه فقیه
شدند یکسره شاگرد این دبیرستان
(اعتصامی، ۱۳۸۷: ۱۸۵)

آزادی‌خواهی

پروین اعتصامی در اشعار خود بارها به محدودیت‌ها و سختی‌هایی که زن در جامعه ایرانی پشت سر گذاشته اشاره کرده است و نسبت به بی‌انصافی‌ها و ناعدالتی‌هایی که نسبت به زنان در جامعه می‌شد، بانگ اعتراض سر داده است. او از احساس تنفر و بیزارگی نسبت به جامعه مردسالار خالی نبود و با مشاهده‌ی تضعیف مقام زنان و ظلم و بی‌عدالتی‌هایی که نسبت به آن‌ها می‌شد، احساس حقارت به وجود آمده و در وی، گسترش یافته است و تبدیل به عقده حقارت شد تا جایی که این عقده حقارت را در قالب انتقاد و اعتراض نسبت به جامعه و نفرت و بیزارگی از این وضع بیان داشت: سخنان پروین را باید عقده‌های متراکم اما خاموش صدها سال محرومیت زن شرقی - ایرانی را به حساب آورد.

زن در ایران بیش از این گویی که ایرانی
نبود پیشه‌اش جز تیره‌روزی و پریشانی نبود
(اعتصامی، ۱۳۷۰: ۲۹)

اینکه پروین از عقده حقارت ناشی از نادیده گرفته شدن در جامعه و بی هویتی خود و هم‌نوعانش بگوید، دلیل کاملی بر این مدعاست که وی نماینده زنانی است که دچار عقده حقارت در جامعه مردسالاری حاکم شده بود. زندگی این قشر وسیع از جامعه در پریشانی و انزوای خانه و خانه‌داری، بچه‌داری و... نشان از دنیای کوچک و تنگ و تاریکی دارد که مجبور هستند بر دل‌بستگی‌هایشان به رهایی و آزادی خط بکشند و عشق و احساسات خود را نادیده بگیرند. داستان زندگی زنانی است که در یک جامعه سنتی اسیر هستند. گویی زنان زندانی مردان بودند و زندگی و مرگ برایشان یکسان بود، زیرا اشخاصی بی هویت بودند. او در شعر «زن در ایران» به درماندگی زن ایرانی در چنبره فرهنگ مردسالار اشاره می‌کند. او با عقده حقارت خود سرنوشت زنانی را فریاد می‌زند که قربانی ظلم و ستم جامعه مردسالار و قوانین نابرابر اجتماعی شده‌اند و در خانواده و اجتماع، جایگاه مقبولی ندارند:

در عدالت‌خانه انصاف زن شاهد نداشت
در دبستان فضیلت زن دبستانی نبود
دادخواهی زن می‌ماند عمری بی‌جواب
آشکارا بود این بیداد، پنهانی نبود
(اعتصامی، ۱۳۷۰: ۲۹)

زندگی و مرگش اندر کنج عزلت می‌گذشت
زن چه بود آن روزها گران زان که زندانی نبود
کس چون زان اندر سیاهی قرن‌ها منزل نکرد
کس چو زن در معبد سالوس قربانی نبود
(همان)

بی‌انصافی و سختی که در حق زنان جامعه‌اش می‌شد، به تصویر می‌کشد و معتقد است دلیل این محرومیت و فقر فرهنگی و اجتماعی که نصیب زنان شده است، به خاطر بی‌ارزش بودن وجود زنان نیست، بلکه جامعه مردسالار و زن‌ستیز چنین جلوه می‌داده است: نور دانش را ز جان تن نهان می‌داشتند این ندانستن ز پستی و گران جانی نبود. او از اینکه زنانی مانند خودش در جامعه دچار بی‌عدالتی می‌شوند، احساس حقارت می‌کرد و آن را بر زبان می‌آورد. گویی روش و رویه حاکم بر جامعه، نادیده گرفتن حقوق زنان بود و کسی از میان آن‌ها علیه این بی‌عدالتی قیام نمی‌کرد. شاعر، عقده‌ی حقارت خود را ناشی از حضور عرف و فرهنگ نامناسب جامعه می‌داند که زنان در آن چاره‌ای جز سوختن و ساختن ندارد:

از برای زن به میدان فراخ زندگی
سرنوشت و قسمتی جز تنگ میدانی نبود
(اعتصامی، ۱۳۷۰: ۲۹)

عدم رضایت پروین به عنوان زن از موقعیت کنونی «فضای مردسالار و زن‌ستیز جامعه» و تلاش برای رسیدن به منزلت فراتر، وجود احساس حقارت و تالش برای جبران را در وی تأیید می‌کند. او از اینکه هم‌جنسان او در مرتبه فروتر از مردان هستند، رنج می‌برد و بودن در این موقعیت انحطاط را نمی‌پسندد؛ لذا می‌توان دریافت که آنچه رخ می‌دهد،

بزرگ‌ترین عامل ایجاد حس حقارت است که عملکرد غیرمستقیم یا مستقیم آن می‌تواند در بردارنده یکی از ارمغان‌های شخصیتی باشد و جایگاه نازل زن بودن در جامعه به تصویر کشیده شده در سروده‌های شاعر، احساس حقارت را برای شخصیت او به‌عنوان یک زن ایرانی و نماینده زنان دیگر به ارمغان آورده است. از آنجاکه پروین خود یک زن است و احساساتش با مشکلات زنان و دختران جامعه‌اش درآمیخته، جزء موفق‌ترین شاعرانی محسوب می‌شود که در شرح احوال زنان و دختران جامعه خویش موفق بوده است. او به‌عنوان یک شاعر زن، به ابعاد تغزلی زن اشاره نکرده و دلیل آن نیز روح مستغنی وی و زندگی پارسامنش وی و همچنین، ناکامی و رنجشی است که در زندگی شخصی وی «از دواج ناموفق خود» رخ داده است «ممتحن و محمدی». شاعر در بیت زیر، خطاب به خودش نماینده تمام دختران و زنان جامعه‌اش، می‌گوید که بعد از واردشدن به خانه‌ی شوهر، گویا زن وارد قفسی شده و محبوس و گرفتار است، زیرا با او به‌درستی رفتار نمی‌کنند:

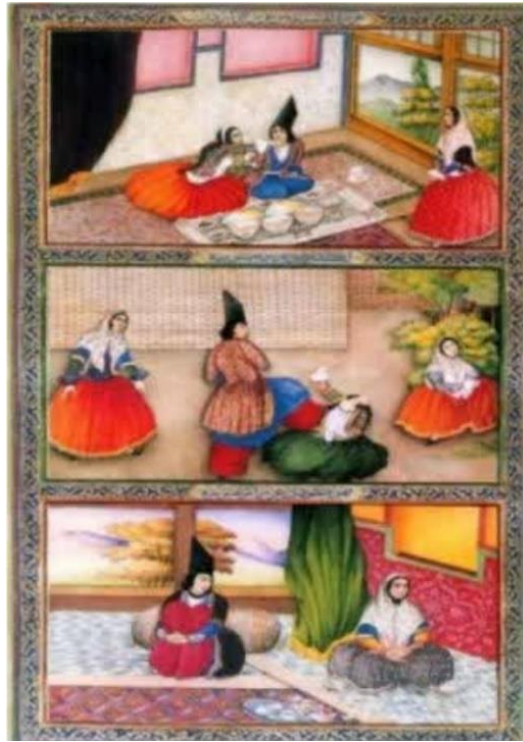
ای گل، تو ز جمعیت گلزار، چه دیدی	جز بدسری و سرزنش خار، چه دیدی
ای لعل بدافروز تو با این‌همه پرتو	جز مشتری سفله، به بازار چه دیدی
رفتی به چمن، لیک قفس گشت نصیبت	غیر از قفس، ای مرغ گرفتار، چه دیدی

(اعتصامی، ۱۳۷۰: ۲۹)

۶. خانواده در نسخه هزار و یک شب صنیع‌الملک

هزار و یک شب، نسخه مصور و مذهبی است از کتاب هزار و یک شب، که توسط صنیع‌الملک و به دستور ناصرالدین شاه در ۷ سال تولید شد. این کتاب که مشتمل بر ۱۱۳۴ تصویر است، در حال حاضر در موزه گلستان نگهداری می‌شود. صنیع‌الملک که فرزند نقاش و تصویرگر اوایل قرن نوزدهم، میرزا محمد غفاری، بود پس از فراگرفتن فن نقاشی زیر نظر مهرعلی اصفهانی (نقاش‌باشی فتحعلی‌شاه قاجار) در اواسط سلطنت محمدشاه قاجار در سال ۱۸۴۰ میلادی به ایتالیا سفر کرد و چند سال در موزه‌های فلورانس و رم مشغول نقاشی بود. پس از بازگشت صنیع‌الملک اولین مدرسه نقاشی را در ایران تأسیس کرد.

بررسی تصاویر این نسخه حاکی از نقش و حضور پررنگ زنان در نگاره‌ها است. مسئله‌ای که قبلاً در نسخ مصور ادوار پیشین مشاهده نمی‌شود. تصویر شماره ۱ نمونه‌ای از نقش‌آفرینی زنان در خانواده را نشان می‌دهد.

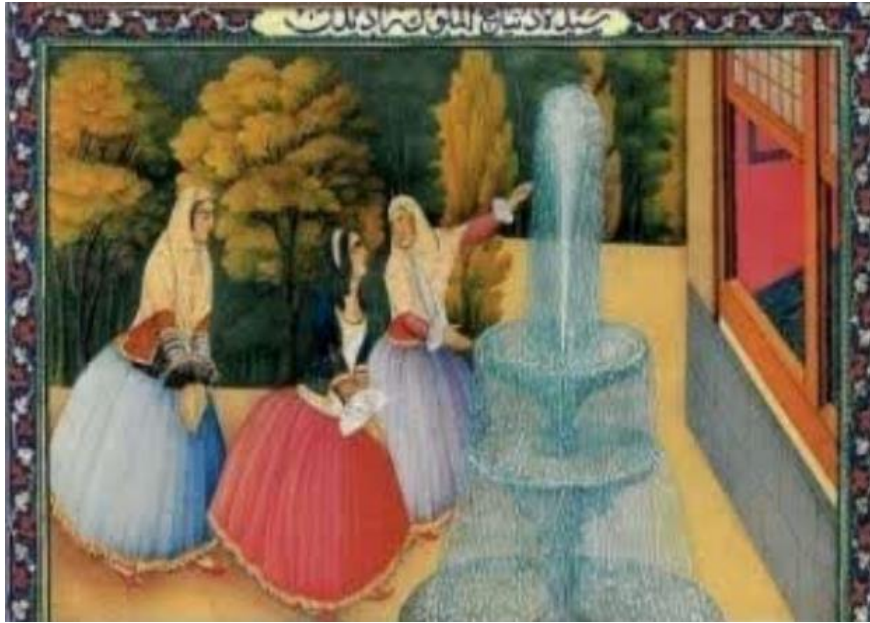

تصویر ۱. زنان در نسخه مصور هزار و یک شب صنیع الدوله. دوره قاجار. محل نگهداری: کاخ گلستان

این نقش آفرینی از مدیریت مسائل فرزندان، امور تغذیه، رسیدگی به نظم خانه متغیر بوده است. این حضور مختص منازل عامه نبود بلکه در دربار نیز زنان نقش‌های متعددی را در این دوره برعهده داشتند. تصویر شماره ۲ و ۳ نمونه‌هایی از این حضور را ترسیم کرده است.

تصویر ۲. زنان در دربار قاجار. نسخه مصور هزار و یک شب صنیع الدوله. دوره قاجار. محل نگهداری: کاخ گلستان

تصویر ۳. زنان در دربار قاجار. نسخه مصور هزار و یک شب صنایع‌الدوله. دوره قاجار. محل نگهداری: کاخ گلستان

نتیجه‌گیری

تاریخ ادبیات ایران زمین، آیین‌های از فرهنگ و باورها و اندیشه‌ی جامعه ایرانی است. شاعران متعهد در هر برهه از تاریخ این سرزمین با نگاه انتقادی و گاه با وصف و توصیفی از ارزش‌های والای انسانی، جامعه آرمانی را برای مردم سرزمین خویش ترسیم می‌نمایند. پروین اعتصامی با بیان ارزش‌های اجتماعی و اخلاقی تصویری از یک جامعه آرمانی و یا مدینه فاضله را ترسیم می‌کند. ارزش‌های اجتماعی بیان شده حالت کلیت دارد؛ اما در درون خود بر دیگر فضایل و ارزش‌های اخلاقی فردی نیز دلالت می‌کند. به‌عنوان مثال؛ خرد، خردگرایی و خردمندی که حکیم آن را لازمه برای دریافت فضایل اخلاقی و دوری از رذایل اخلاقی می‌داند و عظمت و فرخندگی رهبران جامعه را در رعایت فضایل و ارج نهادن به ارزش‌های اجتماعی دانسته است. این شاعر با توجه به مقتضیات جامعه و به‌ویژه اوضاع زمانه خود به ارزش‌های اجتماعی چون عدالت، کار و کوشش و پرهیز از کاهلی و سستی، علم‌آموزی، تواضع، نیکی به هم‌نوعان، پرهیز از عیب‌جویی، رشوه و ربا و دنیاطلبی پرداخته است. پروین بیگانه‌ستیز است. پروین به مبارزه با استعمارگران انگلیس و آمریکا که بر کشور سایه افکنده و در پی ترویج فرهنگ غرب بودند می‌پردازد. این شاعر دادگری و عدالت اجتماعی را می‌ستاید. پروین ضمن اینکه چهره بی‌عدالتی و فاصله طبقاتی و فقر ناشی از عدم دادگری را به تصویر می‌کشد، به حاکمان و دولتمردان می‌تازد، و به داد و انتقاد، عصیان خود را علیه شرایط حاکم بیان می‌دارد. پروین شاعری اندیشمند و مسئولیت‌پذیر در برابر جامعه خویش است. دوری از حرص و آز، توجه به خدانشناسی، عدالت اجتماعی، صلح‌طلبی، وطن‌پرستی، توجه به کار و کوشش و همدلی و نیکی به مردم در اشعار این شاعر دیده می‌شود. در نسخه مصور هزار و یک شب صنایع‌الدوله نیز به مسئله خانواده و زنان در عرصه‌های هنری، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی اشاره شده است.

فهرست منابع و مآخذ

کتاب‌ها

- آرین پور، یحیی. (۱۳۷۴). از نیما تا روزگار ما. تهران: زوار.
- آزاد ارمکی، تقی. (۱۳۸۳). نظریه‌های جامعه‌شناسی. تهران: سروش.
- ابن منظور، محمدبن مكرم. (۱۳۶۳). لسان العرب. ج ۱۱، قم: نشر ادب الحوزه.
- اعتصامی، ابوالفتح. (۱۳۲۳). مجموعه مقالات و قطعات اشعار، به مناسبت اولین سالگرد وفات پروین اعتصامی. تهران: مجلس.
- (۱۳۵۵). دیوان پروین اعتصامی. تهران: فرهنگسرای میردشتی.
- اعتصامی، پروین. (۱۳۸۷). مجموعه اشعار پروین اعتصامی. چاپ چهارم، تهران: نگاه.
- (۱۳۷۰). دیوان اشعار. ویرایش احمد کریمی، تهران: یادگار.
- (۱۳۶۳). دیوان قصائد و مثنویات و تمثیلات و قطعات. چاپ هشتم، تهران: ابوالفتح اصفهانی.
- اعزازی، شهلا. (۱۴۰۱). جامعه‌شناسی خانواده، با تأکید بر نقش، ساختار و کارکرد خانواده در دوران معاصر. تهران: روشنگران و مطالعات زنان.
- اشتراوس، لئو. (۱۴۰۲). حقوق طبیعی و تاریخ. ترجمه باقر پرهام، چاپ چهارم، تهران: انتشارات آگاه.
- برهانی، محمد. (۱۳۸۵). جهان‌بینی توحیدی در شعر پروین اعتصامی. تهران: نسل نواندیش.
- پارسونز، تالکوت. (۱۳۷۶). تالکوت پارسونز و نظریه کنش. ترجمه عباس محمدی اصل، تهران: گل‌آذین.
- دیلنی، تیم. (۱۳۹۸). نظریه‌های کلاسیک جامعه‌شناسی. تهران: نی.
- ریترز، جورج. (۱۳۷۸). نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر. ترجمه محسن ثلاثی، چاپ سوم، تهران: انتشارات علمی.
- زرین کوب، غلامحسین. (۱۳۶۵). دفتر ایام. تهران: علمی.
- طباطبایی اردکانی، محمود. (۱۳۷۶). یادمان پروین. تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.
- عضدانلو، حمید. (۱۳۸۴). آشنایی با مفاهیم اساسی جامعه‌شناسی. تهران: نی.
- میشل، آندره. (۱۳۵۴). جامعه‌شناسی خانواده و ازدواج. ترجمه فرنگیس اردلان، تهران: دانشکده علوم اجتماعی و تعاون.

نراقی، احمد. (۱۳۸۴). معراج السعادة. چاپ دوم، قم: انتشارات قائم آل محمد.

ولک، رنه. اوستن وارن. (۱۳۷۳). نظریه ادبیات. ترجمه ضیاء موحد و پرویز مهاجر. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

مقالات

ابراهیمی، مختار. (۱۳۹۳). «بررسی و نقد تمثیل‌های شعر پروین اعتصامی». نشریه بهارستان سخن (ادبیات فارسی)، ۱۰(۲۶)، ۸۳-۱۰۰.

اسعدی فیروزآبادی، مریم‌السادات. (۱۳۹۲). «خانواده و مناسبات خانوادگی در دیوان پروین اعتصامی (زن و فرهنگ)». ۵(۱۷)، ۲۱-۴۰.

رضایی، رمضان. (۱۳۸۹). «مقایسه مضامین اجتماعی در اشعار پروین اعتصامی و احمد صافی النجفی». نشریه مطالعات ادبیات تطبیقی (ادبیات تطبیقی)، ۵(۱۶)، ۷۵-۹۸.

شادی‌گو، شهریار؛ توتونچیان، مهری؛ فریبا، پروانه. (۱۳۹۹). «مفاهیم حقوق بشر و شهروندی در اشعار پروین اعتصامی و طاهره صفارزاده». نشریه حقوق پزشکی، ویژه‌نامه حقوق بشر و حقوق شهروندی، دوره ۱۴، ۳۶۴-۳۴۵.

صحرائی، قاسم؛ خسروی شکیب، محمد. (۱۳۸۹). «نقد اصالت زن در شعر پروین اعتصامی». تحقیقات تعلیمی و غنایی زبان و ادب فارسی، ۲(۳)، ۱۱-۱۲۴.

فتحی‌پور، پری، رسول‌زاده اقدم، صمد. (۱۳۹۵). «بررسی تعارض کار، خانواده - کار در بین زنان شاغل در نهادهای دولتی شهر تبریز». مطالعات جامعه‌شناسی، ۹(۳۶)، ۳۱-۴۸.

ملایی، علی‌اکبر؛ معصوم‌پور عسکری، سارا. (۱۴۰۱). «مقایسه رویکرد فهد العسکر و پروین اعتصامی به مسائل اجتماعی». پژوهش در آموزش زبان و ادبیات عرب، ۴(۲)، ۸۲-۹۵.